O’QUVCHILARDA MAS’ULIYAT TUYG‘USINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Umarova O‘g‘ilxon Qaxramonjon qizi
Piskent tumani 26-umumiy o’rta ta’lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishning psixologik asoslari, uning shaxs kamolotidagi ahamiyati hamda ta’lim-tarbiya jarayonidagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, bolalarda mas’uliyat hissini rivojlantirishda oila, maktab va ijtimoiy muhitning ta’siri tahlil qilingan. Maqolada o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda mas’uliyatni shakllantirishning samarali usullari, motivatsiya, rag‘batlantirish, mustaqil faoliyat va psixologik yondashuvning ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Bundan tashqari, o‘quvchilarda o‘z burchini anglash, vazifalarni ongli bajarish va ijtimoiy faollikni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: mas’uliyat tuyg‘usi, o‘quvchi shaxsi, psixologik yondashuv, motivatsiya, mustaqil fikrlash, tarbiya jarayoni, ijtimoiy faollik, rag‘batlantirish, shaxs rivojlanishi, oila va maktab hamkorligi, psixologik tarbiya, ongli faoliyat.

Kirish

Bugungi kunda ta’lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan, ijtimoiy faol va mas’uliyatli yosh avlodni tarbiyalashdan iboratdir. Jamiyat taraqqiyoti, insonning hayotdagi muvaffaqiyati hamda uning jamiyat oldidagi burchini to‘laqonli bajarishi ko‘p jihatdan mas’uliyat tuyg‘usining shakllanganlik darajasiga bog‘liq. Shu sababli o‘quvchilarda mas’uliyat hissini rivojlantirish pedagogika va psixologiya fanlarining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Mas’uliyat — bu insonning o‘z vazifa va majburiyatlarini ongli ravishda anglab, ularni sidqidildan bajarishga

bo‘lgan ichki ehtiyojidir. Ushbu sifat bolada asta-sekin shakllanib, oiladagi tarbiya, maktab muhiti, ijtimoiy munosabatlar hamda psixologik omillar ta’sirida rivojlanadi. O‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usining shakllanishi ularning bilim olishga bo‘lgan munosabati, intizomi, o‘z xatti-harakatlarini nazorat qila olishi va kelajakdagi hayotiy faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik nuqtayi nazardan, mas’uliyat inson shaxsining muhim sifatlaridan biri bo‘lib, u bolaning yosh va individual xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida mas’uliyat ko‘proq kattalarning nazorati va rag‘batlantirishi orqali shakllansa, o‘smirlik davrida ushbu sifat ichki motivatsiya va mustaqil qaror qabul qilish asosida rivojlanadi. Shu bois o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirishda ularning yoshiga mos psixologik yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Oila bolaning ilk tarbiya maskani sifatida mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishda asosiy o‘rin tutadi. Ota-onaning farzandga bo‘lgan munosabati, unga berilgan vazifalar, mustaqillikka undash hamda mehnatga o‘rgatish jarayoni bolada javobgarlik hissining rivojlanishiga yordam beradi. Agar bola oilada o‘z vazifalarini bajarishga o‘rgatilsa, uning fikriga hurmat bilan qaralsa va mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratilsa, unda mas’uliyat hissi kuchayadi. Aksincha, bolaning barcha ishlarini kattalar bajarib qo‘yishi yoki unga nisbatan haddan tashqari nazoratning mavjudligi unda loqaydlik va mustaqillikning yetishmasligiga olib kelishi mumkin. Maktab muhiti ham o‘quvchilarda mas’uliyatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchi va maktab psixologining o‘quvchilar bilan olib boradigan tarbiyaviy ishlari, topshiriqlarni ongli bajarishga undashi, jamoaviy faoliyatlarga jalb qilishi o‘quvchilarda mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Ayniqsa, o‘quvchilarning sinf va maktab tadbirlarida faol ishtirok etishi, topshiriqlarga jiddiy yondashishi hamda o‘z xatti-harakatlariga javob bera olish ko‘nikmasini shakllantirish muhim hisoblanadi. Bugungi globallashuv davrida internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi ham o‘quvchilarning dunyoqarashi va xulq-atvoriga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli yosh avlodni ongli, tartibli va mas’uliyatli qilib tarbiyalashda zamonaviy psixologik

yondashuvlardan foydalanish zarurati ortib bormoqda. O‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish orqali ularda mehnatsevarlik, intizomlilik, tashabbuskorlik va jamiyat oldidagi burchini anglash kabi ijobiy sifatlarni rivojlantirish mumkin.

Asosiy qism

O‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish shaxs kamolotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Mas’uliyat insonning o‘z vazifalari, xatti-harakatlari va qarorlari natijasini anglay olishi hamda ularga javob bera olish qobiliyatidir. Ushbu sifat bolalik davridan boshlab shakllanadi va insonning keyingi hayot faoliyatida muhim o‘rin egallaydi. Mas’uliyatli o‘quvchi o‘z oldiga maqsad qo‘ya oladi, topshiriqlarni o‘z vaqtida bajaradi, jamoa ichida faol bo‘ladi va o‘z harakatlarining oqibatini tushunadi. Shu sababli ta’lim-tarbiya jarayonida o‘quvchilarda mas’uliyat hissini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi zarur. Psixologik jihatdan mas’uliyat tuyg‘usi bolaning ongli faoliyati, ichki motivatsiyasi va irodaviy sifatlari bilan chambarchas bog‘liqdir. Mas’uliyat hissi bir kunda shakllanmaydi, balki muntazam tarbiya, ijtimoiy muhit va shaxsiy tajribalar asosida rivojlanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich yosh davrida bolalarda kattalarga taqlid qilish kuchli bo‘lgani sababli ota-ona va o‘qituvchilarning shaxsiy namunalari muhim ahamiyat kasb etadi. Agar kattalar o‘z vazifalariga mas’uliyat bilan yondashsalar, bolalarda ham shu sifat shakllanadi.

Oilaviy muhit mas’uliyat hissining rivojlanishida asosiy omillardan biridir. Oila bolaning ilk ijtimoiylashuv maskani bo‘lib, unda bola kundalik hayotiy ko‘nikmalarni o‘rganadi. Ota-onaning farzandga kichik vazifalarni topshirishi, uy yumushlariga jalb qilishi va bajarilgan ish uchun rag‘batlantirishi bolada javobgarlik hissini shakllantiradi. Masalan, o‘z buyumlarini tartibga keltirish, dars tayyorlash, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash kabi oddiy vazifalar orqali bolada intizom va mas’uliyat rivojlanadi. Aksincha, bolaning barcha ishlarini kattalar bajarib qo‘yishi yoki uni haddan tashqari erkalatish unda loqaydlik va mustaqillikning sust

rivojlanishiga sabab bo‘lishi mumkin. Maktab muhitining ham o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishdagi o‘rni beqiyosdir. Ta’lim jarayonida o‘quvchilarga ma’lum vazifalar yuklatilishi, ulardan intizom va tartib talab qilinishi mas’uliyat hissini rivojlantiradi. O‘qituvchi o‘quvchilarning faolligini rag‘batlantirishi, topshiriqlarni ongli bajarishga undashi va ularning fikrini hurmat qilishi orqali ularda javobgarlik hissini kuchaytiradi. Ayniqsa, guruhiy ishlarda ishtirok etish, jamoat topshiriqlarini bajarish va sinf tadbirlarida faol qatnashish o‘quvchilarda o‘z burchini his qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarda mas’uliyat hissini shakllantirishda rag‘batlantirish muhim o‘rin tutadi. Bolaning kichik yutuqlarini e’tirof etish, unga ishonch bildirish va maqtov so‘zlarini aytish bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Natijada u topshiriqlarni yanada mas’uliyat bilan bajarishga intiladi. Biroq rag‘batlantirish me’yorida bo‘lishi lozim. Haddan tashqari maqtov yoki moddiy mukofotlarga odatlantirish bolaning ichki motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Shu sababli rag‘batlantirish ko‘proq ma’naviy qo‘llab-quvvatlash shaklida bo‘lishi maqsadga muvofiqdir.

O‘quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish ham mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirishning muhim psixologik omillaridan biridir. Bolaga mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatini berish, uning fikrini tinglash va tanlov qilishga o‘rgatish unda javobgarlik hissini rivojlantiradi. Masalan, darsdan tashqari mashg‘ulotlarni tanlash, kun tartibini tuzish yoki jamoaviy ishlarda vazifalarni taqsimlash jarayonida o‘quvchilarning mustaqil qaror qabul qilishiga imkon yaratish foydali hisoblanadi. Mas’uliyat hissini shakllantirishda psixologik treninglar va tarbiyaviy tadbirlar ham samarali vosita hisoblanadi. Treninglar davomida o‘quvchilarda vaqtni boshqarish, muammoli vaziyatlarni hal qilish, muloqot qilish va jamoada ishlash ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Turli rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar va amaliy mashg‘ulotlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlab, ularda mas’uliyatli xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi o‘quvchilarning xulq-atvori va dunyoqarashiga kuchli ta’sir ko‘rsatmoqda. Ayrim hollarda virtual olamga haddan tashqari berilish o‘quvchilarda loqaydlik, vaqtni samarasiz sarflash va mas’uliyatsizlik kabi holatlarni yuzaga keltirishi mumkin. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar tomonidan o‘quvchilarda media madaniyatini shakllantirish, vaqtni to‘g‘ri rejalashtirish va internetdan oqilona foydalanish ko‘nikmalarini rivojlantirish muhimdir. Umuman olganda, o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish murakkab va uzluksiz psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayonda oila, maktab, psixolog va jamiyatning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. To‘g‘ri tashkil etilgan tarbiya va psixologik yondashuv orqali o‘quvchilarda mas’uliyat, intizom, mustaqillik va ijtimoiy faollik kabi muhim sifatlarni rivojlantirish mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish ularning shaxs sifatida kamol topishi, mustaqil hayotga tayyorlanishi hamda jamiyatda o‘z o‘rnini topishida muhim ahamiyat kasb etadi. Mas’uliyat hissi o‘quvchilarning o‘z vazifalariga ongli yondashishi, topshiriqlarni sidqidildan bajarishi va o‘z xatti-harakatlari natijasini anglay olishi orqali namoyon bo‘ladi. Shu sababli ushbu sifatni bolalik davridanoq to‘g‘ri shakllantirish zarur hisoblanadi. Maqolada ta’kidlanganidek, mas’uliyat tuyg‘usining rivojlanishida oila, maktab va ijtimoiy muhit muhim o‘rin tutadi. Ota-onaning farzandga bo‘lgan munosabati, o‘qituvchilarning pedagogik mahorati hamda maktabdagi sog‘lom psixologik muhit o‘quvchilarda javobgarlik hissining shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ayniqsa, bolaga mustaqillik berish, uning fikrini hurmat qilish, rag‘batlantirish va shaxsiy namuna ko‘rsatish mas’uliyatni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir. Shuningdek, psixologik treninglar, tarbiyaviy tadbirlar va individual yondashuv orqali o‘quvchilarda intizom, tashabbuskorlik, mustaqil

fikrlash va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin. Zamonaviy axborot texnologiyalari rivojlangan davrda yoshlarni vaqtni to‘g‘ri taqsimlashga, internetdan oqilona foydalanishga va o‘z oldiga maqsad qo‘ya olishga o‘rgatish ham muhim vazifalardan biridir. Demak, o‘quvchilarda mas’uliyat tuyg‘usini shakllantirish uzluksiz va maqsadli psixologik-pedagogik jarayon bo‘lib, u barkamol, intizomli va ijtimoiy faol shaxsni tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois ta’lim jarayonida mas’uliyat hissini rivojlantirishga qaratilgan samarali usul va yondashuvlardan keng foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.
2. G‘oziev E.G‘. Yosh davrlari psixologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2018.
3. Nishonova Z.T. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2017.
4. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
5. Vohidov M.V. Bolalar va o‘smirlar psixologiyasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2016.
6. Musurmonova O. Oila ma’naviyati va tarbiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
7. To‘xtaboyeva M. Psixologik maslahat va profilaktika ishlari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.